

ПОВІТРЯНЕ, КОСМІЧНЕ, ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

УДК 347.85

Р. Б. Шишка,
доктор юридичних наук, професор

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ КОСМІЧНИХ ОБ'ЄКТІВ

В статті йдеться про режим космічних об'єктів, насамперед штучних. Автор виходить з того, що якщо природні небесні тіла відкриті для дослідження і використання всіма державами без будь-якої дискримінації, то на штучні зберігається право власності. Звернуто увагу на безпеку людства і недопущення його вимирання від вторгнення на Землю великих космічних об'єктів, про відстеження орбіт космічних об'єктів та готовність їх змінити в разі загроз, упорядкування використання космічного простору космічними апаратами, прибирання його від космічного сміття, використання інформаційних ресурсів та мінімізації наслідків господарської наукової та іншої, зокрема туристичної, діяльності в космосі.

Ключові слова: безпека, власність, космічний простір, космічні об'єкти.

Постановка проблеми та її актуальність. Простір за межами земної атмосфери називають космічним простором. Він не зовсім порожній: у ньому є комічні об'єкти природного та штучного походження, на які заявлені права чи вони виникли внаслідок їх створення та запуску на орбіту, видаються сертифікати та свідоцтва тощо. Рано чи пізно до природних об'єктів виникає пізнавальний, а потім власницький інтерес: наразі не тільки на Місяць чи ділянки на ньому зареєстровані права, але навіть і на Сонце. Тож стосовно цих об'єктів виникають правовідносини, які є міжгалузевими, але наразі вони охоплюються предметом космічного права. Це призводить до непорозумінь, спорів і навіть конфліктів і потреби їм запобігати завдяки посиленню регулятивної та охоронної функцій права.

Аналіз досліджень і публікацій. Не можна не сказати, що тим не переймаються науковці: наразі досить інтенсивно і усесторонньо. Тож дослідження і використання космічного простору, включаючи його об'єкти: Місяць та інші небесні тіла, а також штучні апарати, комічне сміття тощо здійснюється в країнах: а) які мають розвинуту космічну інфраструктуру (США, РФ, Великобританія, Франція, останні десятиріччя – досить посилено Китай); б) які проявляють чи мають свій інтерес у комічній сфері та є учасниками міжнародних та інших космічних програм (Україна), в) інші, незалежно від ступеня їх економічного чи наукового розвитку. Принаймні, космічний простір та небесні тіла відкриті для дослідження і використання всіма державами без будь-якої дискримінації на основі рівності й відповідно до міжнародного права при вільному доступі до всіх районів небесних тіл.

Варто відзначити, що цей напрям розвивається в НАУ, де працювали та працюють досі представники напрямку космічного права. Можна по різному ставитися до космічного права і навіть його штучності, видання галузі законодавства за галузь права і її ототожнення, але одна ознака його є – система нормативних актів, яка регулює вказані відносини. Проте справа не у тому. Навіть при пасіонарності розуміння космічного права – все рівно те, що відносини виникають стосовно об'єктів, які є чи виведені людиною в космос, залишається.

Досить фундаментальна правова складова щодо врегулювання відносин стосовно космічних об'єктів. Їх основу становлять Договір про космос 1967 р. та Угода про діяльність держав на Місяці та інших небесних тілах 1979 р. Водночас не все, що визначене цими та іншими актами позитивного права, є беззаперечне, навіть розумне з точки здійсненості співвідношення належного та суцього. Це стосується правового режиму об'єктів як частини правового режиму космічного простору взагалі чи як речей природного чи штучного походження зокрема. Саме потребою того на тлі загального вчення про правовідносин, їх об'єкт та його правовий режим спричинена потреба встановлення світоглядної людиноцентричної позиції. Насамперед йдеться про безпеку людства і недопущення його вимирання від наслідків вторгнення на Землю великих космічних об'єктів, а значить про відстеження орбіт космічних об'єктів та готовність їх змінити в разі загроз, упорядкування використання космічного простору космічними апаратами, прибирання його від космічного сміття, використання інфор-

маційних ресурсів та мінімізації наслідків господарської, наукової та іншої, зокрема туристичної, діяльності в космосі.

Об'єктом є правовий режим комічних об'єктів як порядок їх створення, введення в правовий оборот та, особливо, використання і відповідальності за заявлені права на них. Предметом є акти чинного законодавства, правозастосовна практика, наукова доктрина.

Виклад основного матеріалу. Підхід розпадається на дві частини: встановлення семантичного та правового навантаження категорії «правовий режим об'єкта прав» і на цьому тлі визначення правового режиму космічних об'єктів природного та штучного походження. Щодо першого, то в юридичній літературі досі не склалось єдності і домінує формальне визначення правового режиму земельних ділянок, в основі якого є специфіка права власності на них чи порядок та спосіб введення у використання, можливості використання та припинення прав на такий об'єкт, яке екстраполюється щодо інших об'єктів прав або доктринальні підходи. Водночас з ним конкурує поняття «режим діяльності». В результаті їх пересікання виникають змішані конструкції.

Не вдаючись у їх аналіз, зауважимо, що йдеться про правову категорію та, у даному разі те, що стосовно цих об'єктів можуть виникнути чи існують права і охоронювані законом інтереси; вони мають певні фізичні властивості, які охоплюються цією категорією, зокрема можуть складати потенції небезпеки для інших космічних об'єктів, особливо штучного походження, міняти орбіти природних об'єктів та загрожувати негативними наслідками.

За порядком встановлення правовий режим космічних об'єктів може бути легальним (законним) чи договірним. Більше йдеться про другий, який є прийнятним для міжнародного співтовариства.

Загальновизнано, що польоти космічних суден призначені для орбітального інерційного пересування в безповітряному просторі. На їх рух впливає сила тяжіння Землі та інших планет. Міжнародна авіаційна федерація (ФАІ) реєструє політ судна як космічний, починаючи з висоти 100 км. На цій висоті космічний апарат може здійснити повний орбітальний оберт навколо Землі.

Міжнародно-правовий режим космічних об'єктів, як і космонавтів чи астронавтів, визначено рядом міжнародно-правових документів, як джерел міжнародного космічного права: Договір

про принципи діяльності держав по дослідженню і використанню космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла, Угоду про діяльність держав на Місяці та інших небесних тілах, Резолюцію Генеральної Асамблеї ООН 37/92 «Принципи використання державами штучних супутників Землі для міжнародного безпосереднього телевізійного мовлення» від 10 грудня 1982 р., Конвенція про реєстрацію об'єктів, які запускаються в космічний простір (Нью-Йорк, 14 січня 1975 р.), Угода про спасання космонавтів, повернення космонавтів і повернення об'єктів, які запуснені в космічний простір (22 квітня 1968 р.), і ряд інших.

Так згідно названого нами першого договору держава – його учасник, в реєстр якого внесено об'єкт, що запуснений в космічний простір, зберігає юрисдикцію і контроль над ним та над екіпажем цього об'єкта протягом їх перебування в космічному просторі, в тому числі й на небесному тілі.

Принциповим є те, що право власності на космічні об'єкти, які запуснені в космос, включаючи об'єкти, що доставлені чи споруджені на небесному тілі, та їх складові зберігають стан недоторканності під час їх перебування в космічному просторі чи на небесному тілі, чи по поверненні на Землю. Такі об'єкти чи їх складові частини, а також знайдені за межами держави-учасника Договору, в реєстр якого вони занесені, повинні бути повернені цій державі. При тому така держава повинна на вимогу надати до їх повернення розпізнавальні дані. У цій частині краще було б вказати ідентифікаційні дані.

При встановленні режиму космічного простору та небесних тіл, накопичилось певне непорозуміння, яке спричинене відсутністю загальновизнаного визначення цих територій та розуміння категорії «правовий режим». Як вважається, основною причиною такої невизначеності є відсутність у праві чіткого розрізнення між космосом і повітряним простором, який визнається територією держави. Досі космос нерідко визначають як простір, що знаходиться за межами повітряної сфери Землі, режим якого визначає міжнародне право¹.

¹ В Юридичному підкомітеті Комітету ООН з використання космічного простору у мирних цілях питання про делімітацію космосу обговорюється з 1967 р. і залишається поки невирішеним. Існуючі погляди на критерії делімітації іноді суттєво відрізняються, що не дозволяє говорити про наявність необхідного *opinio juris*.

Виділяють простори, що мають особливості з погляду їхнього використання: ближній космос, дальній космос, геостационарну орбіту. Правовий режим цих просторів ґрунтується на існуючому режимі всього космічного простору. Проте, одне коли комічне тіло перебуває, рухається, міняє траєкторію руху у ближньому космічному просторі, а інше – у дальньому. Наприклад, коли супутники із атомними енергетичними установками сходять з орбіт, то виникає проблема радіаційного зараження територій та відповідальності власників та шкоду довікллю.

Основним міжнародно-правовим актом, що визначає режим дослідження та використання космічного простору та небесних тіл, є Договір про космос 1967 р. [1], яким встановлено, що дослідження та використання космічного простору, включно з Місяцем та іншими небесними тілами, здійснюється на благо та в інтересах всіх країн, незалежно від ступеня їхнього економічного або наукового розвитку, та є надбанням всього людства. У його ст. 2 встановлено, що ніяка ділянка космічного простору, включно з небесними тілами, не підлягає національному привласненню ні шляхом проголошення на них суверенітету, ні шляхом використання або окупації, ні будь-якими іншими способами, а дослідження космічного простору слід проводити відповідно до міжнародного права, включно зі Статутом ООН.

Отже, комічні об'єкти природного походження не можуть бути об'єктами права власності, і всі зазіхання на це є нікчемними. Проте є право першовідкривача та першоосвоювача, і рано чи пізно воно дасть про себе знати, особливо з реалізацією проекту місячних та марсіанських баз хоча б за правом справедливості витрат на освоєння комічного простору. До цього слід бути готовим вже і створювати володільські, сервітутні чи подібні їм інститути речового права на природні космічні об'єкти. Не виключені такі права і на штучні об'єкти, зокрема міжнародних космічних станцій. Якщо окремі їх модуль належить окремій державі чи приватній компанії, то в разі знищення чи пошкодження модулю персонал слід зберегти та надати можливість використати його ресурси для збереження життя.

Більше питань виникає стосовно штучних космічних об'єктів – штучних небесних тіл, засобів їх доставки, інших їх частин, які запуснені чи споруджені в космічному просторі, чи на небесних тілах для їх дослідження, чи використання з мирною метою. Стосовно таких об'єктів зрозуміла структура правовідносин: визначено коло

суб'єктів (країна, яка вивела в космос такий об'єкт) – учасник, що здійснив, організував запуск, надав установки чи територію, в тому числі й держава, яка здійснила ці дії як член міжнародної організації, яка займається космічною діяльністю на умовах, які передбачені Договором про космос 1967 р. Особливе місце в цьому переліку відведене державі реєстрації космічного об'єкта, оскільки вона наділена юрисдикцією стосовно такого об'єкта.

Нагадаємо, що юрисдикція буває повна та обмежена. Повна юрисдикція означає владу держави наказувати поведінку і забезпечувати реалізацію своїх приписів всіма наявними в її розпорядженні законними засобами. Обмежена юрисдикція означає, що держава може наказувати поведінку, однак вона в більшій чи меншій мірі обмежена у використанні засобів, що забезпечують виконання приписів.

Встановлення прав на штучні космічні об'єкти здійснюється за певними процедурами: держава за узгодженням із іншими учасниками вносить номер об'єкта у свій національний реєстр, повідомляє його та інші необхідні дані Генеральному секретарю ООН для внесення в Реєстр, який ведеться з 1961 р. Надалі за номером й іншими даними Реєстру ведеться ідентифікація об'єкта чи його частин в разі знаходження їх за межами території держави реєстрації чи на міжнародній території і повертається державі реєстрації. У всякому разі це перешкоджає поширенню на космічні об'єкти режиму знахідки.

Юрисдикція держави реєстрації стосовно зареєстрованого об'єкта і його екіпажу зберігається на весь період перебування його в космосі, чи польоті. Тут йдеться про право власності на штучні космічні об'єкти, яке поширюється на космічний об'єкт, його частини, встановлену на ньому апаратуру, зразки, відкриття [4], цінності іншого характеру.

Право власності на штучний космічний об'єкт може належати одній чи декільком державам, чи міжнародній організації, навіть приватній компанії. Щодо останнього, то в міжнародних документах пряма вказівка на приналежність комічних об'єктів приватним компаніям не передбачена і законодавець у цій частині запізнюється, що не бажане і повинне бути надолужене. Тим більше, що наразі розробляються і близькі до реалізації відповідні космічні програми, зокрема космічного туризму, виведені телекомунікаційні супутники приватних компаній, під них видаються розвідувальні системи. Це потребує чіткого визначення і прирівнення прав публічних

утворень на космічні штучні об'єкти з правами приватних осіб.

Держави вправі виводити космічні об'єкти на навколоземні та інші орбіти, здійснювати їх посадку на небесні тіла, запуск з них, розміщувати космічні апарати, обладнання, прилади, станції в будь-якому місці поверхні небесних тіл чи в їх надрах, переміщати їх. Проте вони повинні інформувати Генерального секретаря ООН про місце розташування штучних космічних об'єктів, їх консервацію чи діяльність; випадки знаходження космічних об'єктів і негайно повертати їх державі реєстрації. Водночас, частини комічних штучних об'єктів чи самі об'єкти, які не мають розпізнавальних знаків і не зареєстровані належно, не повертаються. Тож йдеться лише про індивідуально визначені штучні космічні об'єкти як умову їх легітимації та захисту прав власників. На окремі космічні об'єкти природного походження, зокрема метеорити, держави здебільшого оголошують свої виключні права.

Серед космічних об'єктів виділяються аерокосмічні об'єкти чи «гібридні системи», які проходять через іноземні повітряні простори при приземленні, зміні орбіти, а також забезпечують транспортне сполучення пунктів на Землі та у космосі. Це пов'язане із забезпеченням національної та колективної безпеки цих країн та необхідністю їх інформувати про проходження такими об'єктами їх повітряного простору.

Держави-учасники Договору повинні негайно інформувати інші держави-учасники Договору чи Генерального секретаря ООН про встановлені ними явища в космічному просторі, включаючи Місяць та інші небесні тіла, які можуть бути небезпечними для життя чи здоров'я космонавтів. Видається, що тут слід було б доповнити вимогою про небезпеку довкіллю та космічному сполученню, особливо щодо штучних космічних об'єктів, над якими втрачено контроль.

Не менш важливим елементом правового режиму штучних комічних об'єктів є врегулювання витрат, які понесені на виявлення і повернення космічного об'єкта чи його складових. Вони згідно із договором покриваються державами чи організаціями, які здійснили їх запуск. Вважаємо, що такий підхід повинен бути збережений і щодо відшкодування завданого збитку від запуску та приземлення штучних комічних об'єктів.

Важливою є ст. 4 Договору про космос 1967 р. щодо заборони розміщення в космосі зброї масового знищення. Тим самим космічний простір і небесні тіла проголошені частково демілітаризованою зоною, включно з без'ядерним статусом.

Договором 1963 р. в космосі також заборонено проводити будь-які випробування ядерної зброї. Розміщення в космосі звичайних видів озброєння та збройних сил загальним міжнародним правом не заборонено, так само як не заборонено використання космосу для військових цілей. Деякі обмеження в цій галузі накладали лише двосторонні угоди. Водночас фахівці стверджують про мілітаризацію космосу.

Місяць та інші небесні тіла є демілітаризованими та нейтралізованими територіями, що забороняє будь-яке їх військово використання. Відповідно до Договору про космос 1967 р. вони можуть бути використані виключно в мирних цілях. Однак це не виключає права держави включати військовослужбовців у склад екіпажу космічного об'єкта (ст. 4) та їхнього права робити посадку на небесні тіла. Так чи інакше спокуса використати ці об'єкти з військовою метою існує, і при нинішніх технологіях проконтролювати це і протистояти досить складно. Практика показує, що покладатися на чесне слово і завірення щодо чесності намірів та дотримання режиму космічного об'єкта не варто.

Вивчення та дослідження небесних тіл має бути таким способом, щоб уникати їх шкідливого забруднення, а також несприятливих змін земного середовища, що є декларативним попри намагання тому слідувати внаслідок об'єктивності енергетичного та іншого забезпечення польотів в космос. Так, деякі види палива для ракетноносіїв шкідливо впливають на озоновий шар Землі. Навколоземний космічний простір наразі заповнено численними недіючими космічними об'єктами та їхніми частинами відходами діяльності людини (космічним сміттям).

Висновки. Наразі з розвитком технологій та протистоянь заборонам та обмеженням як складової режиму космічних об'єктів приймаються обґрунтовані спроби розвинути й уточнити деякі положення Договору про космос 1967 р. та Угоди про діяльність держав на Місяці та інших небесних тілах 1979 р. Зокрема, угода поширює на Місяць і небесні тіла режим «загального надбання людства» та приписує, щоб розробка природних ресурсів була тут підпорядкована спеціальному міжнародно-правовому режиму. Однак ні Угода, ні інші міжнародно-правові акти такий режим не встановлюють, що свідчить про нестикування та протистояння.

Це підтверджує, що міжнародне космічне право в частині визначення режиму небесних тіл значною мірою перебуває у сфері бажаного, ніж

суцього, і багато дійсного залишається поза межами досяжності людства.

З урахуванням наведеного, за правовим режимом космічних об'єктів можна припустити, що на них виникли особливі речові права, як абсолютні. Вони забезпечують права власників, які є домінуючими при колізії речових прав, зокрема сервітутів, та права власності та забезпечені зобов'язаннями імперативного характеру щодо повернення штучних космічних об'єктів їх власникам.

Література

1. *Договір* про принципи діяльності держав по дослідженню та використанню космічного простору, включаючи Місяць і інші небесні тіла від

27 січня 1967 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nkau.gov.ua/nsau/pravonsau.nsf/0/2a1a2b4ffea9321ec3256b13003b3577?OpenDocument>

2. *Про космічну діяльність*: Закон України від 15 листопада 1996 р. № 502/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/502/96-вр>

3. *Конвенція про реєстрацію об'єктів, що запускаються у космічний простір* від 14 січня 1975 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_253

4. *Юрисдикція* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pravodom.com/mzhnarodne/20/361-derzhavi-yurisdikciya>

Р. Б. Шишка

Правовой режим космических объектов

В статье идет речь о режиме космических объектов, в первую очередь, искусственных. Автор выходит с того, что если естественные небесные тела открыты для исследования и использования всеми государствами без всякой дискриминации, то на искусственные установлено право собственности. Обращено внимание на безопасность человечества и недопущения его вымирания от вторжения на Землю больших космических объектов, о необходимости отслеживания орбит космических объектов и готовности их изменить в случае угроз, упорядочивания использования космического пространства космическими аппаратами, уборки его от космического мусора, использования информационных ресурсов и минимизации последствий хозяйственной научной и другой, в частности туристической, деятельности в космосе.

Ключевые слова: безопасность, собственность, космическое пространство, космические объекты.

R. Shyshka

The legal regime of space objects

The article is about the mode of space objects, first of all artificial. The author points out that if natural celestial bodies are opened for research and usage of all states without any discrimination, then for artificial ones the right of ownership is kept. Attention is drawn to the safety of humanity and non-admission of its extinction from encroachment on Earth of large space objects, to watching of orbits of space objects and readiness to change them in case of threats, arrangement of the use of space by space vehicles, its cleaning up from space garbage, usage of informative resources and minimization of consequences of economic scientific and other, in particular tourist, activity in space.

Key words: safety, property, space, space objects.